

Unha ollada desde os feminismos críticos ás políticas exteriores feministas de Suecia, Canadá, Francia, México e España

Lucrecia Rubio Grundell⁽¹⁾

Gabriela de Lima Grecco⁽²⁾

Itziar Ruiz-Giménez Arrieta⁽³⁾

Universidade Autónoma de Madrid.

RESUMO: Este artigo analiza o contexto da aparición da narrativa de “política exterior feminista” e as principais características das estratexias adoptadas por Suecia, Canadá, Francia, México e España para reflexionar sobre a súa novidade (ou non). Baseándose nas achegas dos estudos feministas críticos en Relacións Internacionais en relación coa axenda internacional de xénero, preséntanse algúns dos elementos positivos e, sobre todo, os máis problemáticos desta narrativa, para finalmente suxerir como unha “política exterior feminista realmente nova”.

Palabras chave: Política exterior feminista, Relacións Internacionais, feminismos críticos, axenda internacional de xénero.

RESUMEN: Este artículo analiza el contexto de surgimiento de la narrativa de la “política exterior feminista” y los rasgos principales de las estrategias adoptadas por Suecia, Canadá, Francia, México y España con la finalidad de reflexionar sobre su carácter novedoso (o no). A partir de las aportaciones realizadas por los estudios feministas críticos en Relaciones Internacionales en relación con la agenda internacional de género, se presentan algunos de los elementos positivos y, sobre todo, de los más problemáticos de esa narrativa, para finalmente sugerir cómo podría ser una “política exterior feminista” realmente novedosa.

Palabras clave: Política exterior feminista, Relaciones Internacionales, feminismos críticos, agenda internacional de género.

ABSTRACT: This article analyzes the narrative context of the emergence of the “feminist foreign policy” as well as the main features of the strategies adopted by Sweden, Canada, France, Mexico and Spain in order to reflect on its novelty (or not). Based on the contributions made by critical feminist studies in International Relations regarding the international gender agenda, some of the positive and, above all, the most problematic elements of this narrative are present-

(1) Investigadora Posdoutoral no Grupo de Estudos Internacionais (GERI), Departamento de Ciencia Política e Relacións Internacionais, Universidade Autónoma de Madrid (UAM). Correo electrónico: lucrecia.rubio@eui.eu.

(2) Investigadora Posdoutoral "Atracción de Talento Investigador" da Comunidade de Madrid (CAM) no Departamento de Historia Contemporánea, UAM. Correo electrónico: gabriela.lima@uam.es. Acción financiada pola CAM a través do Convenio Plurianual coa UAM na súa liña de actuación e estímulo á investigación de novos doutores, no marco do V PRICIT (Referencia SE1/PJI/2019-00257).

(3) Profesora Contratada Doutora, Coordinadora do Grupo de Estudos Africanos e Internacionais (GEA-GERI) no Departamento de Ciencia Política e Relacións Internacionais, UAM. Correo electrónico: itziar.ruiz-gimenez@uam.es.

ted in order to finally suggest how a truly novel “feminist foreign policy” could be.

Keywords: Feminist Foreign Policy, International Relations, Critical Feminisms, International gender agenda.

1. Introducción

A partir do ano 2014, cinco países adoptaron de maneira oficial “unha política exterior feminista” como un dos principais acentos de identidade da súa política exterior⁽⁴⁾. Tal é o caso de Suecia (2014), Canadá (2017), Francia (2018), México (2020) e, hai pouco, España (2021). A aposta destes países por esta narrativa insírese dentro do *momentum* “feminista” que a sociedade internacional parece atravesar nos últimos vinte anos, permitindo a consagración normativa da loita pola igualdade de xénero en políticas internacionais tan diversas como a cooperación ao desenvolvemento, a asistencia humanitaria, a seguridade ou a construción de paz. Aínda que a análise dos factores explicativos da devandita consagración excede estas páxinas, non ha de obviarse que, como lembran moitas autoras feministas, a evolución histórica da denominada axenda internacional de xénero⁽⁵⁾ está repleta de luces e sombras, sendo actualmente un ámbito de fortes controversias, sobre todo *entre* feministas, tanto no mundo internacional como na disciplina de Relacións Internacionais (Ruiz-Giménez, 2016).

En efecto, o debate actual arredor de dita axenda dáse de maneira desigual entre estados, organizacións internacionais, ONG, medios de comunicación, empresas, comunidades epistémicas⁽⁶⁾ (en especial, os estudos feministas) e, de forma destacada, o movemento feminista internacional. Todos eles con diferentes axendas, recursos —políticos, económicos ou simbólicos— e concepcións sobre a “igualdade de xénero”, os dereitos das mulleres, a violencia machista, a participación política, a seguridade etc. É, nesta conversación, na que se insire a iniciativa destes cinco estados sobre a que este artigo versa, tentando responder ás seguintes cuestións: Que significa “unha política exterior feminista”? É algo realmente novo dentro da axenda internacional de xénero? E que significa, en concreto, esa narrativa para os estados que a adoptaron e proclamaron o seu carácter novo?

Para responder a esas preguntas, este artigo toma como punto de partida as achegas dos denominados estudos críticos feministas (Ruiz-Giménez & Rubio Grundell, 2020) e, en concreto, a súa proposta de analizar as relacións internacionais desde un enfoque non só de xénero senón tamén de interseccionalidade⁽⁷⁾. A través do devandito concepto, creado pola xurista

(4) Aínda que non existe unha definición consensuada, varios centros realizaron algunhas definicións: *Center for feminist Foreign Policy* (2020)

(5) Denominamos axenda internacional de xénero ao conxunto de discursos, instrumentos normativos e políticas internacionais que se impulsaron para incorporar as cuestións de xénero e a loita pola igualdade nas relacións internacionais.

(6) Por comunidade epistémica entendemos ao conxunto de redes, grupos de interese, investigadores e actores políticos que conflúen e actúan como “vehículos de supostos teóricos, interpretacións e significados colectivos” que contribúen a “crear a realidade social das relacións internacionais”, en particular mediante “a difusión e internacionalización de novas normas constitutivas que poden acabar creando novas identidades, novos intereses e mesmo novos tipos de organización social” (Adler, 1992, p. 343).

(7) Para Kimberlé Crenshaw, a interseccionalidade permítenos analizar o complexo sistema de estruturas de opresión múltiples e simultáneas, que se cruzan de xeito diferente segundo a situación de cada persoa ou grupo (Crenshaw, 1991).

Kimbarlé Crenshaw en 1989, tanto as feministas post e decoloniais como a Teoría Queer⁽⁸⁾ e os estudos sobre novas “masculinidades”⁽⁹⁾, cuestionaron amplamente as nocións de “xénero”, “home”, “muller” imperantes no feminismo liberal, o feminismo do “punto de vista”, así como dentro da axenda internacional de xénero. Denuncian como o discurso imperante na axenda internacional de “xénero” universaliza e homoxeneiza o xénero como única categoría de análise, volvendo invisible a multiplicidade de eixos de opresión e privilexio (de raza, cor, nación, etnia, relixión, clase, idade, orientación sexual, identidade de xénero, diversidade funcional) que, de forma singular e continxente no tempo e o espazo, constrúen as identidades de mulleres e homes e que sosteñen unhas relacións internacionais que reproducen non só o patriarcado, senón tamén, de forma entrelazada, unhas estruturas de opresión/privilexio capitalistas, neoliberais, racistas, clasistas, coloniais, lgbtqiófóbico, adultocéntricas, antropocéntricas etc. (Ruiz-Giménez & Rubio Grundell, 2020; Grecco, 2020).

Co obxecto de responder ás preguntas antes mencionadas, a partir desa ollada interseccional proposta polos estudos feministas críticos, as seguintes páxinas teñen como obxectivo analizar de forma sucinta o contexto de nacemento desta narrativa e os trazos principais das estratexias aprobadas por eses cinco países coa finalidade de reflexionar sobre o seu carácter novo (ou non). Seguidamente, e a partir das achegas realizadas polos estudos feministas críticos, discútense algúns dos seus elementos máis problemáticos. Finalmente, e a modo de conclusión suxírense algunhas pistas sobre como podería ser unha “política exterior feminista” que realmente presente trazos novos respecto das visións dominantes existentes na axenda internacional de xénero. Unha axenda que, como veremos, non só presenta hoxe en día moitas fendas na súa implantación, senón que, ademais, insírese de forma acrítica nun sistema de poder global que (re)produce profundas desigualdades de xénero, así como doutro tipo (clase, orixe étnica, nacional, racial, relixión, idade etc.).

2. Nacemento da narrativa dunha “política exterior feminista”

2.1 Antecedentes: a consolidación internacional dunha axenda de xénero

Aínda que a idea e práctica dunha política exterior feminista preséntase como algo radicalmente novo, conta con importantes antecedentes históricos, grazas ao éxito gradual do movemento global de mulleres que, ao longo das décadas dos 90 e os 2000, conseguía introducir e consolidar a “axenda de xénero” nunha variedade de réximes internacionais e, en particular, nos de dereitos humanos (en diante DD. HH.), cooperación ao desenvolvemento, asistencia humanitaria e construción de paz (Ruiz-Giménez, 2018). Grazas ao seu impulso, ao longo das últimas décadas vaise consolidando no mundo internacional un complexo armazón de normas, institucións e políticas dedicadas á consecución da igualdade de xénero e os derei-

(8) A chamada teoría queer é produto do cuestionamento sobre a categoría muller e, por tanto, avoga pola pluralidade no ser muller e busca incluír nas discusións filosóficas a sexualidade, o desexo e as identidades de xénero. Para Judith Butler (2001), non se pode distinguir entre sexo e xénero, xa que os discursos heteronormativos e falocéntricos disciplinaron dende hai milenios aos corpos, obrigando a homes e mulleres a xogar papeis predefinidos. Neste sentido, os individuos performan o xénero para tentar conformalo no ideal cisheteronormativo.

(9) Enfoque que busca subliñar a complexidade das construcións sobre masculinidade e feminidade, posto que o sistema de xénero “implica relacións home/home e muller/muller, así como home/muller” (Connell & Pearse, 2014, p. 69).

tos das mulleres. Destacan, entre outros, a *Convención para a Eliminación de todas as formas de Discriminación contra as Mulleres* (CEDAW, 1979), a *Declaración Final da Conferencia Mundial de DD. HH. de Viena* (1993), a *Declaración para a Eliminación da Violencia contra as Mulleres* (1993), a *Declaración da Conferencia Internacional sobre Poboación e desenvolvemento* (Cairo, 1004), a *Declaración e Programa de Acción de Pequín* (1995), o *Programa de Pequín +5*, a *Resolución da Asemblea Xeral de Nacións Unidas (en diante ONU) sobre Mulleres 2000: igualdade de xénero, desenvolvemento e paz no século XXI*, a *Axenda 2030* e, de forma destacada, as dez resolucións sobre *Mulleres, Paz e Seguridade* do Consello de Seguridade da ONU⁽¹⁰⁾.

Non será até a mencionada *Conferencia de Viena* en 1993, con todo, cando se consagre a idea de que “os dereitos das mulleres son dereitos humanos” (Bunch, 1990, p. 486) e recoñécese que a violencia de xénero, en todas as súas manifestacións, vulnera os. Recoñecemento que se reitera nas xa mencionadas *Declaración sobre a Eliminación da Violencia contra as Mulleres* e a *Declaración e Plataforma de Acción de Pequín* de 1995. Esta última supón unha ambiciosa folla de ruta para facer efectiva a axenda de xénero no seo dos estados e nas relacións internacionais. Así, por exemplo, impulsa, xunto con outros factores, a consagración do “Enfoque de Xénero no Desenvolvemento” na cooperación ao desenvolvemento, ámbito onde cobra especial importancia a idea de apoderamento das mulleres, a través do seu acceso igualitario á educación, ao traballo, a propiedade ou aos recursos económicos, así como a través da súa participación igualitaria na toma de decisións en todas as esferas da sociedade (Díaz, 2018).

En relación co contexto de nacemento da narrativa dunha “política exterior feminista”, cobra especial relevancia a denominada *Axenda Mulleres, Paz e Seguridade* (en diante MPS). Dita axenda que, para moitos, iníciase coa aprobación unánime polo Consello de Seguridade da ONU coa Resolución 1325, en realidade, cristalizaba os esforzos previos do movemento feminista por incorporar as súas reivindicacións no réxime internacional de paz e seguridade, en especial, o recoñecemento dos impactos diferenciados dos conflitos armados en homes e mulleres, a abordaxe da violencia específica (en especial a sexual) que, neses espazos, afrontan as mulleres e as nenas, así como a necesidade de garantir a súa participación nas actividades de construción de paz. Esta resolución dará paso, en segundo lugar, ás outras nove resolucións xa mencionadas do Consello de Seguridade, así como a unha infinidade de plans, estratexias e informes no seo das organizacións internacionais (ONU, Unión Africana, Unión Europea, OTAN etc.). Nos últimos anos, desenvolvéronse, en terceiro lugar, outros importantes instrumentos político-normativos como son a *Axenda 2030* para o desenvolvemento sustentable, cun Obxectivo de Desenvolvemento Sustentable (ODS), dedicado integramente á Igualdade de Xénero, o n.º 5 e outro, o n.º 16 (dedicado á paz e seguridade) que introduce un obxectivo específico de loita contra a violencia (incluída a sexual) en conflito armado (Ruiz-Giménez, 2020).

(10) Resolucións 1325/2000, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2142, 2467 y 2493 do Consello de Seguridade da ONU, dispoñibles en <https://www.unwomen.org/es/what-we-do/peace-and-security>.

2.2. Aparición e desenvolvemento da narrativa dunha “política exterior feminista”: de Suecia a España

Dentro deste contexto de consolidación das cuestións de xénero nas relacións internacionais e, en especial, nas axendas de desenvolvemento e construción de paz, a partir do 2014, cinco países (Suecia, Canadá, Francia, México, e, hai unhas semanas, España) reforzaron o seu compromiso político coa axenda internacional de xénero, adoptando a narrativa dunha “política exterior feminista” como elemento distintivo da súa política exterior. Vexamos, de forma sucinta, que é o que aprobaron e que significa para eles esta nova sinal de identidade exterior.

2.2.1. A política exterior feminista de Suecia

No ano 2014, Suecia convertíase no primeiro país do mundo en adoptar oficial e publicamente unha “política exterior feminista”. Baixo o liderado da Ministra de Exteriores, Margot Wallström, a Ministra de Cooperación Internacional para o Desenvolvemento e o Clima, Isabella Lövin, e a Ministra de Asuntos da Unión Europea e Comercio, Ann Lind, o Goberno sueco, auto-identificado como feminista (e paritario), aproba esta nova “folla de ruta” para a súa acción exterior, recoñecendo que supón un cambio substancial, e co obxectivo de converterse na voz máis forte a nivel mundial en favor da igualdade de xénero e os dereitos das mulleres. Consideran, así mesmo, que é produto das conquistas feministas alcanzadas dentro do país, cunha das taxas máis elevadas de igualdade de xénero.

Cinco son os trazos máis destacables da proposta sueca, recollida no *Plan de Acción de política exterior para unha política exterior feminista 2015-2018* de 2014 e no *Manual de política exterior feminista sueca*, publicado cinco anos despois (2019). En primeiro lugar, a prioridade outorgada como principio reitor ao enfoque do tres “R” baseándose nunha cuarta R (a realidade⁽¹¹⁾). Coa primeira R, relativa á representación, a acción exterior sueca comprométese a promover a participación política das mulleres en todos os niveis e ámbitos e, en especial, na Axenda MPS, apostando por alcanzar a paridade. Coa segunda, relativa aos DD. HH. (*rights*) de mulleres e nenas, comprométese a promover o seu pleno desfrute; e, coa terceira, relativa aos recursos, comprométese a garantir unha adecuada asignación económica á promoción da igualdade de xénero, considerándoa esencial para conseguir outras metas da súa acción exterior: paz, seguridade, apoderamento económico, desenvolvemento sustentable etc.

Un segundo trazo destacable da proposta sueca é que, segundo declara, non só pretende dar visibilidade a mulleres e nenas (en tanto que suxeitos activos), senón acabar coa desigualdade de xénero en todas as etapas e contextos da vida, transformando as estruturas políticas, económicas e sociais que a xeran. Para iso, en terceiro lugar, aposta de maneira explícita por unha mirada “interseccional”, que busca “atender ao feito de que as persoas presentan diferentes condicións de vida, niveis de influencia e necesidades” (Oficina do Goberno de Suecia, 2019, p. 6). En cuarto lugar, destaca que a proposta non se limita á política exterior senón que inclúe medidas de política interior, por exemplo, en relación cos DD. HH. de mulleres e nenas ou a loita contra a violencia sexual.

---

(11) Isto último refírese a que a proposta está asentada a partir dunha base empírica sólida e non idealista de acordo coa Oficina do Goberno de Suecia (2019).

O quinto (e último) trazo destacable desta proposta son os seus seis obxectivos principais: 1) o pleno goce dos DD. HH. con mención expresa aos das mulleres e nenas refuxiadas ou migrantes, resaltando a súa especial vulnerabilidade fronte a trata con fins de explotación sexual, os matrimonios forzados e a prostitución; 2) o dereito a unha vida libre de violencia física, psicolóxica e sexual, con especial mención á que afrontan as mulleres nas súas relacións de parella; 3) a participación das mulleres na prevención e resolución de conflitos e a construción da paz; 4) a participación política das mulleres e das nenas; 5) os seus dereitos económicos e en particular, o fortalecemento do seu apoderamento e da súa influencia económicos; e, por último, 6) a súa saúde e os seus dereitos sexuais e reprodutivos. Aínda así, establécense como prioridades para o período 2019-2022 os dous últimos, a participación das mulleres nos procesos de paz; e a loita contra trata de persoas e a prostitución (Oficina do Goberno de Suecia, 2019).

2.2.2. A política exterior feminista de Canadá

Tres anos despois, en xuño de 2017, Canadá convertíase no segundo país en adoptar expresamente unha “política exterior feminista” (aínda que na práctica limitada á súa política de cooperación ao desenvolvemento)⁽¹²⁾ co obxectivo de erradicar a pobreza e construír un mundo máis pacífico, inclusivo e próspero. Facíao a través do documento *Canada's Feminist International Assistance Policy* (2017), en cuxa elaboración participaron preto de corenta ONG e 15 000 persoas de 65 países distintos. Inclúe un detallado plan de acción con seis áreas prioritarias: 1) a igualdade de xénero e apoderamento de mulleres e nenas, apoiando os esforzos para reducir a violencia sexual e de xénero; 2) a dignidade humana, a través do acceso a atención sanitaria, a erradicación da fame e a protección dos dereitos sexuais e reprodutivos das mulleres e nenas; 3) un crecemento que funcione para todos, a través do apoderamento económico das mulleres; 4) o liderado das mulleres na mitigación do cambio climático; 5) unha gobernanza inclusiva, incrementando a participación política das mulleres e 6) a participación de mulleres e nenas na construción de paz.

Así mesmo, cabe destacar que este plan vai acompañado dun importante compromiso financeiro, como o de destinar un 15 % da súa cooperación bilateral ao obxectivo de igualdade de xénero e apoderamento e conseguir para o 2022 que polo menos o 95 % da súa axuda impacte nese obxectivo⁽¹³⁾. Outro trazo distintivo da proposta canadense é a súa énfase na abordaxe das causas que xeran as desigualdades estruturais e sistémicas de xénero para lograr transformar o actual desequilibrio de representación das mulleres nos espazos de poder, así como para erradicar a violencia contra as mulleres nas sociedades patriarcais⁽¹⁴⁾.

2.2.3. A política exterior feminista francesa

O terceiro país en adoptar unha política exterior feminista foi Francia. Así, no 2018, o Goberno de Macron aprobaba a súa *Estratexia Internacional para a Igualdade de Xénero*

(12) En febreiro de 2020, o ministro de asuntos exteriores, Francois-Phillippe Champagne anunciaba a aprobación dunha política exterior feminista integrada que non abarcará só a cooperación, aínda que esta non se adoptou aínda (Centro de Política Exterior Feminista, 2020, p. 20).

(13) É un obxectivo moi ambicioso dado que no período 2015-16 ese obxectivo só supuña un 2,4 % da axuda. É importante mencionar que o *Equality Fund* canadense é o maior fondo a nivel mundial destinado a financiar a organizacións de mulleres. Véxase: Centro de Política Exterior Feminista (2020, p. 20).

(14) Ademais deste documento, Canadá aprobou un Plan Nacional para aplicar a Resolución 1325, un enfoque feminista sobre o comercio e a iniciativa Elsie para mulleres en Operacións de Paz. Véxase: Esglobal (2021, p. 15)

(2018-2022) cos obxectivos de “mellorar a situación das mulleres en todo o mundo” e incorporar o enfoque de xénero na cultura institucional do Ministerio de Europa e Asuntos Exteriores (MEAE), así como en todos os ámbitos da súa acción exterior, incluídos a paz e a seguridade, o cambio climático, a economía e o desenvolvemento sustentable. Para iso, identifica tres principios reitores: un enfoque integral ao abarcar toda a acción exterior, a rede diplomática de Francia e o propio MEAE, incorporando compromisos internos de paridade de xénero; un enfoque baseado en dereitos, integrando na acción exterior a lexislación internacional de DD. HH. relativos á violencia contra as mulleres nas políticas de desenvolvemento e humanitarias; e, por último, a transversalización do enfoque de xénero nos obxectivos, os ámbitos de intervención e os instrumentos utilizados na acción exterior. Así mesmo, a estratexia identifica cinco áreas de acción prioritaria: a) o acceso gratuíto e igualitario de mulleres e nenas a servizos sociais básicos (educación, saúde sexual e reprodutiva); b) a recursos económicos e a un traballo decente; c) aos dereitos e a xustiza, así como a súa protección contra todas as formas de violencia; d) garantir a participación significativa das mulleres nos foros de toma de decisións económicas, políticas e sociais; e e) nos procesos de paz e seguridade.

Foi, con todo, un ano despois, no 2019, cando Francia anunciaba a adopción dun enfoque feminista na súa política exterior. A través dun artigo de prensa do ministro de Europa e Asuntos Exteriores, M. Jean-Yves Le Drian e a ministra de Estado para a Igualdade de Xénero e a Loita contra a Discriminación, a Sra. Marlène Schiappa, anunciaban o seu compromiso de “incluír o xénero en todas as prioridades diplomáticas francesas e en todas as accións políticas, económicas, culturais, educativas e de cooperación ao desenvolvemento” (Jean-Yves Le Drian, 2019). Ademais, e como novidade, propuñan a creación dun marco de rendición de contas cunha avaliación anual dos progresos conseguidos con esa política. [RGL3] Así, en novembro de 2020, o Consello Superior de Igualdade de Xénero francés presentaba un informe con 19 recomendacións para fortalecer a implantación dunha “diplomacia feminista” (Consello Superior para a Igualdade de Xénero, 2020). Con todo, como sinalan algúns autores, este anuncio do Goberno de Macron parece máis un cambio de nome da Estratexia do 2018, dado que non parece “alterar nin esa política nin a práctica” da acción exterior de Francia (Thompson & Clement, 2019, citadas en Lunz & Bernarding, 2020, p. 22).

2.2.4. A política exterior feminista de México

Dous anos máis tarde, o goberno mexicano sumábase a este *momentum* feminista na política exterior, coa promesa, en xaneiro de 2020, de desenvolver unha estratexia de política exterior feminista. Desta forma, México convertíase no primeiro país de América Latina (e do Sur Global) en comprometerse con esta narrativa. Con todo, para Tatiana Telles (2020), a proposta mexicana “racha coa idea da visión occidental da política exterior feminista de corte máis progresista e liberal, dándolle voz a mulleres do Sur Global. Ademais, afástase da esfera anglosaxoa comezando a falarse dun feminismo en español”.

Neste sentido, é necesario destacar que, en abril de 2020, o Centro de Investigación Internacional, co apoio da Secretaría de Relacións Exteriores, publicaba un informe titulado “Conceptualizando a política exterior feminista: apuntamentos para México”, no que se critica de forma expresa o feminismo liberal, corrente hexemónica dentro da axenda internacional de xénero que “construíu un concepto de irmandade moi específico, abocado a un só discurso

liberal e emancipador, recoñecendo só unha forma de opresión” (Centro de Investigación Internacional, 2020, p. 8). Ademais, sinálase a importancia de que a proposta mexicana non debe só buscar apoderar as mulleres, senón ir máis aló da categoría de muller “para evitar interpretala desde unha narrativa simplista que asuma as súas experiencias e opresións como idénticas” (Centro de Investigación Internacional, 2020, p. 9). Así mesmo, argumentábase sobre a necesidade de “lograr sociedades inclusivas a partir non xa de categorías pechadas, senón de identidades flexibles e accesorias ao beneficio das políticas públicas, incluída a política exterior” (Centro de Investigación Internacional, 2020, p. 9).

Finalmente, pouco despois, o Goberno de México aprobaba unha estratexia titulada “A política exterior feminista do goberno de México” (oficina do Director Xeral de Dereitos Humanos e Democracia, 2020), na que se recolle unha folla de ruta e un plan de traballo para o período 2020-2024 a partir de cinco eixos: 1) Liderado internacional en materia de xénero; 2) Melloras organizativas para un ambiente de desenvolvemento igualitario; 3) Erradicación da violencia; 4) Visibilización do persoal feminino da Secretaría de Relacións Exteriores; e 5) Complementariedade con outras accións globais e nacionais. Entre os seus principios reitores aposta, en primeiro lugar, e do mesmo xeito que o goberno sueco, por unha mirada interseccional que permita á política exterior mexicana incidir noutras variables distintas do xénero, como a de clase, raza ou sexualidade. De forma que dita política non está dirixida exclusivamente ao apoderamento das mulleres, senón tamén ao “cumprimento dos dereitos das persoas lesbianas, gais, bisexuais e transexuais” (Esglobal, 2021, p. 24).

En segundo lugar, identifica como prioridades temáticas: a igualdade substantiva, a autonomía persoal na toma de decisións, a erradicación das desigualdades estruturais e a eliminación da discriminación, facendo fincapé nos dereitos humanos, individuais e sociais (Delgado Peralta, 2020). En terceiro lugar, a política exterior feminista de México afecta tanto á política interior (ao pretender mellorar a situación da sociedade mexicana) como á externa. É máis, segundo Esglobal 2021 (p. 22), concíbese esta política “como resposta ás presións nacionais en cuestións relativas ao xénero”. Por último, a política exterior feminista identifica tres obxectivos prioritarios: 1) protexer as comunidades máis vulnerables; 2) acabar coa violencia de xénero; e 3) proporcionar á política exterior feminista un marco e recursos legais, institucionais, financeiros e humanos.

2.2.5. A aposta española pola “política exterior feminista”

O pasado 10 de marzo, o presidente do goberno español, Pedro Sánchez, xunto coa ministra de Asuntos Exteriores, Arancha González Laya, presentaban unha guía titulada *Política Exterior Feminista. Impulsando a igualdade na Acción Exterior española*, considerando que, desta forma, España “súmase aos países de vangarda que incorporan a igualdade de xénero e o apoderamento de mulleres e nenas como elemento distintivo da súa política exterior” (Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea e Cooperación, 2021, p. 5). Trátase, en realidade, dun documento moi similar ao de Suecia, Francia e Canadá que establece como principais prioridades as seguintes temáticas: a) mulleres, paz e seguridade; b) violencia contra mulleres e nenas; c) dereitos humanos de mulleres e nenas; d) participación de mulleres en espazos de toma de decisións; e e) a xustiza económica e o apoderamento das mulleres.

Comprométese, en segundo lugar, a transversalizar principios reitores (Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea e Cooperación, 2021, p. 3): 1) Enfoque transformativo,

avogando por un cambio profundo e estrutural nas metodoloxías de traballo e cultura institucional; 2) Liderado comprometido de todos os niveis do Servizo Exterior con esta política; 3) Apropiación da política exterior feminista por todo o persoal do Servizo Exterior; 4) Participación inclusiva e fomento de alianzas con outros actores relevantes; 5) Interseccionalidade e diversidade dado que non é posible “avanzar na situación real das mulleres e as nenas sen ter conta que as discriminacións poden ser múltiples” (Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea e Cooperación, 2021, p. 4). A pesar destes principios reitores, algunhas voces da sociedade civil denunciaron a ausencia de participación desde a sociedade civil española na súa elaboración.

Un último trazo da proposta española son os instrumentos para levar a cabo esta política exterior: transversalizando o enfoque de xénero en todos os instrumentos e accións a través da diplomacia bilateral, multilateral e na Unión Europea, da cooperación internacional para o desenvolvemento, a protección e asistencia consular, a diplomacia pública e a través de políticas de igualdade do servizo exterior.

3. Unha mirada crítica á narrativa da “política exterior feminista” desde os feministas críticos

Ao longo da evolución histórica da axenda internacional de xénero que de forma moi sucinta se mostrou no apartado 2.1, xurdiron importantes controversias dentro dos estudos feministas de Relacións Internacionais arredor de dita axenda e, en especial, en relación coa Axenda MPS. Controversias que, como se mostra a continuación, permiten indagar sobre outra das cuestións expostas na introdución: é a narrativa da “política exterior feminista” algo novo como sosteñen os seus promotores?, implica cambios substanciais no devir das cuestións de xénero na política internacional e na política exterior dos estados?, ou é máis do mesmo, “*business as usual*”, e non supón cambios, nin sequera discursivos, na axenda de xénero internacional?

Os estudos feministas en Relacións Internacionais xorden a mediados dos oitenta impulsando, xunto a outras escolas (construtivismo social, posestruturalismo, poscolonialismo, estudos críticos de seguridade etc.) o denominado *xiro reflectivista*. Un xiro que, nos últimos trinta anos, sacudiu os cimentos ontolóxicos, epistemolóxicos, metodolóxicos e as axendas de investigación da disciplina (Ruiz-Giménez, 2016; Ruiz-Giménez, 2018; Ruiz-Giménez & Rubio Grundell, 2020). No caso dos estudos feministas, xeraban un interesante espazo de reflexión para pensar, entre outras cousas, sobre como as cuestións de xénero desempeñan un papel constitutivo do mundo internacional e da propia disciplina. Producían, así mesmo, un rico e plural debate arredor de, entre outros moitos temas, a Axenda MPS (Elshtain, 1995; Peterson 1992; Steans 2003; Tickner, 1988), abordada noutros lugares con máis detalle (Ruiz-Giménez, 2018; Ruiz-Giménez & Rubio Grundell, 2020). Usábase, para iso, unha tipoloxía articulada arredor da *dicotomía dos estudos feministas: resolución de problemas fronte a enfoques críticos*. Os primeiros centraron a súa investigación en como mellorar a eficacia e efectividade da devandita axenda, sinalando as enormes fendas entre os discursos (normas, compromisos) dos actores internacionais e as prácticas e recursos achegados para a súa implantación. Doutra banda, os segundos critican os silencios e cegueiras da devandita axenda, cuestionando a súa

capacidade (e vontade) de transformar as causas estruturais (globais, rexionais, nacionais e locais) que xeran a desigualdade de xénero que pretende combater. Son precisamente algunhas das críticas formuladas por estes últimos enfoques as que, nestas páxinas, serven para reflexionar sobre o carácter novo (ou non) da narrativa “unha política exterior feminista”, amosando en que medida (re)produce as narrativas dominantes na Axenda MPS ou presentan elementos novos.

Con todo, antes de proceder coas críticas é importante resaltar que a adopción desta narrativa por estes cinco países representa un logro en si mesmo e presenta varios elementos positivos. Primeiro, supón o seu compromiso político expreso por reforzar o impulso das cuestións de xénero nas relacións internacionais, nun contexto de crecentes resistencias por parte dalgúns estados e actores internacionais. Segundo, como diría o construtivismo social, reflicte como a loita pola igualdade de xénero e os dereitos das mulleres son xa parte dos contextos intersubxectivos dominantes en ámbitos tan diversos como a cooperación ao desenvolvemento, a construción da paz, o medio ambiente etc. Proba diso é a mención expresa que estes gobernos realizan, como fonte de inspiración da súa política exterior feminista, de instrumentos internacionais como a CEDAW, o Convenio de Istambul, a Plataforma de Pequín, a Axenda 2030, o Cume Mundial Humanitario do 2016 e, no caso dos países europeos, a normativa da Unión Europea sobre igualdade de xénero. Terceiro, comprométese a impulsar con máis vigor a transversalización do enfoque de xénero na súa acción exterior e varios deles inclúen o enfoque de interseccionalidade, até agora moito menos presente na axenda internacional de xénero. Cuarto, incorporan como prioridades das súas relacións bilaterais e multilaterais non só o “interese nacional”, senón tamén valores como a loita contra a violencia de xénero, conseguir a participación igualitaria das mulleres nos procesos de construción da paz e, en xeral, na toma de decisións políticas. En quinto lugar, incorporan como prioridades temáticas cuestións até hai pouco marxinais na axenda internacional de xénero como son os dereitos e a saúde sexuais e reprodutivos, a xustiza económica ou o cambio climático. Por último, comprométese a dotar de máis recursos humanos e económicos para a consecución dos obxectivos desas políticas feministas, así como para reformar os seus servizos exteriores.

Unha vez esbozados os seus elementos positivos, vexamos, agora si, cales serían as críticas que, desde os enfoques feministas críticos, se poderían facer a esta narrativa:

3.1. A concepción das “mulleres” como un suxeito universal e homoxéneo

Ao longo dos vinte anos de andaina da Axenda MPS, unha das críticas máis recorrente dos enfoques críticos e, sobre todo, desde os feminismos africanos, negros ou latinoamericanos, é a reprodución nos discursos imperantes dunha conceptualización das mulleres (e nenas) histórica e universal, salientando unha orixe e experiencia de opresión común a partir da dicotomía home/muller. Desde estes feminismos denunciouse o predominio do feminismo occidental (sobre todo o liberal) na axenda internacional de xénero. Denuncian “a súa particular falsa conciencia que levou ás mulleres heterosexuais, brancas e de clase media a usar o termo de mulleres como unha categoría monolítica na súa oposición á dominación masculina, á vez que ignoran os seus propios actos de dominación sobre as mulleres que non son da súa clase, raza ou preferencia sexual” (Ruiz-Giménez, 2017; Cohn, 1998).

Esta crítica realizada desde estes feminismos críticos ás narrativas dominantes na axenda internacional de xénero poderíase estender, en particular, á “política exterior feminista” francesa, pois reproduce de maneira clara esa categoría universal de “mulleres” (e nenas), ao omitir toda referencia ao concepto da interseccionalidade, silenciando así as enormes diferenzas que existen entre mulleres. Con todo, esta crítica non se podería facer, aparentemente, no caso de Suecia, España, Canadá e México, dado que declaran expresamente que adoptan o enfoque da interseccionalidade. En concreto, a política exterior feminista sueca di “basearse na interseccionalidade, o que significa ter en conta que as persoas teñen diferentes condicións de vida, niveis de influencia e necesidades” (Oficina do Goberno de Suecia, 2019, p. 6); a proposta de Canadá tamén “recoñece que existen desigualdades ao longo de liñas interseccionais” (Ministerio de Asuntos Exteriores de Canadá, 2017, p. 8); a española inclúe, sinalando que “as mulleres sofren discriminación polo feito de ser mulleres, pero, ademais, poden sufrila pola súa orixe étnica ou racial, orientación sexual ou identidade de xénero, estatuto económico, crenza relixiosa, discapacidade ou lugar de orixe” (Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea e Cooperación, 2021, p. 8), e a mexicana fala en todo momento de feminismo “interseccional” (Director Xeral de DD. HH. e Democracia, 2020).

Con todo, a pesar de que todas as propostas mencionan a interseccionalidade, ningunha delas inclúe medidas que “aterren” o modo en que se aplicará devandito enfoque nos instrumentos e liñas de acción e, de feito, en xeral refírense de forma homoxénea ás “mulleres”. A excepción neste sentido é a política exterior feminista mexicana, que fai referencia, ademais, á necesidade de priorizar a grupos en situación de vulnerabilidade ou historicamente discriminados, aínda que non especifica quen son e, por tanto, termina igualmente por mencionar explicitamente só as mulleres. Desta forma, reproducécese a narrativa dominante que conceptualiza as desigualdades que afrontan as mulleres desde un único eixo de desigualdade, o de xénero, invisibilizando os outros eixos de dominación que, de forma interrelacionada, constitúen, de forma simultánea, non só a desigualdade de xénero, senón o conxunto de desigualdades estruturais entrecruzadas que afrontan as mulleres (e os homes) de forma desigual. É dicir, reproducécese unha conceptualización limitada do xénero, converténdoo en sinónimo de “mulleres e nenas” (en realidade mulleres brancas e heterosexuais), que non só reproduce ideas estereotipadas sobre os homes e as mulleres, senón que, ademais, ignora (e invisibiliza) as estruturas políticas e socioeconómicas que, nos ámbitos internacionais, rexionais e estatais, sosteñen os privilexios (duns “poucos”) baseados no xénero, a orixe étnica racial ou nacional, a relixión, a orientación sexual, a identidade de xénero, a diversidade funcional, a clase, o estatuto legal etc.

Neste sentido, cobra especial relevancia a crítica esgrimida desde os enfoques *queer*, respecto da asunción por parte da axenda internacional de xénero do denominado sistema sexo/xénero, algo que tamén concirne á política exterior feminista. Isto é, a asunción dunha representación do masculino e o feminino en tanto que categorías binarias, estables e complementarias que instauran e reproducen unha relación de continuidade entre sexo, xénero, práctica sexual e desexo, (re)producindo así non só as lóxicas patriarcais que perpetúan a desigualdade de xénero, senón tamén unha heterossexualidade normativa que fundamenta relacións de opresión máis alá deste (Butler, 2001, p. 267). O resultado é o silenciamento no seo da política exterior feminista doutras identidades sexuais e de xénero á marxe da dicotomía masculino/feminino, así como

o modo en que “a normalización do desexo heterosexual contribúe a manter a reprodución biolóxica e social das nacións, os estados, as identidades grupais diferenciadas e así dá forma ás ideoloxías políticas excluíntes” (Sjoberg, 2012, p. 337). Isto reflíctese non só nas políticas exteriores feministas que ignoran por completo á comunidade LGTBI (como fan as políticas canadense, francesa e española), senón tamén naquelas que, aínda que fan referencia aos dereitos das persoas LGTBI, non os desenvolven, como a mexicana, ou o fan exclusivamente en relación cos seus dereitos sexuais e reprodutivos, como a sueca.

3.2. O predominio dun retrato das mulleres como “víctimas”, “pacifistas” ou “empendedoras”

Outra das críticas reiteradas desde os enfoques feministas críticos é o predominio na axenda internacional de xénero dunha construción discursiva monolítica da identidade feminina, en ocasións como “víctimas”, noutras como “pacíficas” e ás veces como “necesitadas de apoderamento” ou “empendedoras”.

No caso do retrato das mulleres como “víctimas”, os estudos feministas críticos consideran positivo que se puxera o foco internacional na violencia de xénero que, de forma desproporcionada, afrontan mulleres e nenas en contextos bélicos. Con todo, denuncian a excesiva focalización da Axenda MPS na narrativa da “violencia sexual como arma de guerra”, retratándoa como algo novo. Así, por exemplo, cuestionan como esta focalización, máis intensa durante as dúas primeiras décadas da súa andaina, deixaba fóra da axenda outras manifestacións da violencia de xénero que se producen en contextos bélicos: trata con fins de explotación, matrimonios forzosos, mutilación xenital feminina ou a violencia machista no ámbito familiar, incluída a que sofren as nenas (e nenos). Supón, así mesmo, reforzar o tradicional retrato (patriarcal) das mulleres como un grupo vulnerable, indefenso, que necesita que alguén as protexa (Ruiz-Giménez, 2018, p. 351).

De feito, outra das críticas fundamentais que recibiu esta narrativa é que silencia a violencia (incluída a sexual) que sofren homes e nenos. Aspecto que, paulatinamente, foi aparecendo, aínda que de forma morna, na Axenda MPS, en especial, tras a Resolución 2467 do Consello de Seguridade de Nacións Unidas. Con todo, en ningunha das “políticas exteriores feministas” dos cinco países analizados se inclúe ningunha mención á violencia sufrida por homes e nenos. Por exemplo, na proposta francesa, só aparecen retratados como agresores, sobre os que hai que incidir a través de programas de prevención e rehabilitación (Ministerio de Europa e Asuntos Exteriores, 2018). Reprodúcese, así, unha conceptualización dos homes que *esencializa* unha determinada identidade “masculina” que, por hexemónica que sexa en todo o mundo, é unha construción social continxente e cambiante que silencia tanto as masculinidades disidentes como as axencias daqueles homes feministas que cuestionan as estruturas de xénero imperantes, non exercen violencia e apostan por outras masculinidades.

No caso da narrativa das mulleres como “máis pacíficas” é importante resaltar, en primeiro lugar, como vai adquirindo unha relevancia crecente, converténdose no sustento discursivo do alicerce da Axenda MPS relativo á participación das mulleres. Pois ben, aínda que é evidente o destacado papel que desde o cotiá realizan miles de mulleres en todo o mundo en favor da paz ou o que realizou o feminismo pacifista a nivel internacional, non é menos

certo que o discurso imperante tende a retratar as mulleres como “inherentemente” pacíficas, naturalizando as súas actividades pacifistas como parte dunha suposta esencia feminina (xa sexa biolóxica ou socialmente construída) derivada da súa universal dedicación ás tarefas de cuidados e de reprodución da vida. Como sosteñen os enfoques feministas críticos, son varios os riscos desta narrativa: entre outros, a) ignorar a presenza de mulleres combatentes ou invisibilizar a complexa axenda das “mulleres”, conformada por unha enorme heteroxeneidade de posturas arredor da guerra, a paz, a xustiza etc.; b) continuar esencializando as dicotomías de xénero, naturalizando os roles sociais atribuídos a homes (combatentes, violentos) e mulleres (pacíficas, empáticas); c) e, así, perpetuar a división sexual do traballo (e a guerra), así como o confinamento das mulleres nas actividades vinculadas á maternidade, a economía dos cuidados e o espazo apolítico da poboación civil (Shepherd, 2008, p. 390; Ruiz-Giménez, 2016, p. 357).

En relación coa terceira narrativa mencionada na introdución deste apartado, a das mulleres necesitadas de apoderamento económico, xurdiu paulatinamente nos últimos anos, en especial, no ámbito da Axenda 2030, que o apoderamento económico das mulleres contribúe directamente á erradicación da pobreza e ao crecemento económico inclusivo. Esta narrativa presenta, igualmente, certos aspectos problemáticos. Primeiro, conceptualízase a igualdade de xénero non como un obxectivo en si mesmo, senón como instrumento para mellorar a eficacia das políticas de desenvolvemento ou erradicación da pobreza. Segundo, implica considerar o “desenvolvemento” ou o “crecemento económico” como neutrais en canto ao xénero, apostando por “engadir mulleres e remexer”, isto é, promover a súa inserción neses ámbitos, pero sen necesariamente transformalos. Terceiro, esta narrativa, especialmente visible no caso canadense, está tamén presente nos casos de Francia, Suecia, España e México, aínda que neste último caso de maneira moito menos pronunciada. Os catro primeiros, sobre todo, asumen unha perspectiva claramente neoliberal desa emancipación económica, concibíndoa como unha tarefa individual das mulleres, conseguida, iso si, grazas aos programas formativos e de “fortalecemento de capacidades” dos actores internacionais. Desta forma, siléncianse as causas estruturais que impiden ese apoderamento e que xeran a pobreza (mellor dito, o empobrecemento) que afecta de maneira desproporcionada ás mulleres, pero tamén a moitos homes en todo o mundo (Muehlenhoff, 2017, p. 155). Causas que non son exclusivamente endóxenas aos países do denominado Sur Global, senón que gardan estreita relación co modelo socioeconómico imperante a nivel global, o capitalismo neoliberal, promovido por empresas, organismos internacionais e estados, entre eles, os catro países occidentais que, a través dunha política exterior feminista, pretenden eliminar a pobreza e loitar pola igualdade de xénero. Vexamos con máis detalle este último aspecto no seguinte punto.

3.3. A reprodución dunha dicotomía identitaria entre o Norte e o Sur Global.

De feito, outra crítica fundamental, esgrimida, en concreto, polos feminismos críticos que adoptan un enfoque pos e decolonial —e que se pode aplicar tamén ás políticas exteriores feministas de Suecia, Canadá Francia e España— refírese á reprodución da división identitaria, dicotómica e xerárquica, entre os países occidentais (ou o “Norte Global”) e os países do “Sur Global”. Unha división que afunde as súas raíces no imperialismo colonial occidental e que (re)

produce unha relación de poder asimétrica entre os países do Norte e do Sur Global, ao retratar os primeiros como “liberais”, “racionais”, “modernos”, “civilizados” e “suxeitos” da política internacional fronte os segundos, os “intervidos” pola política internacional, definidos como “iliberais”, “caóticos”, “subdesenvolvidos”, “errados”, “incivilizados” e “bárbaros”. Aínda que se trata dunha narrativa que permeable a toda a realidade internacional contemporánea e que se asenta sobre un sistema de xénero que empodera o masculino, ao erixir os homes do Norte en “xustos guerreiros”, no caso da axenda internacional de xénero e a Axenda MPS en particular, proxéctase a través do retrato, por unha banda, dos países occidentais como igualitarios en canto ao xénero e defensores dos dereitos das mulleres e, por outro, os do Sur Global como fonte de inseguridades para as mulleres, xa sexa en forma de conflitos armados, extremismos violentos ou de violencia de xénero.

Esta construción dicotómica, por tanto, serve para retratar as mulleres do Sur Global fundamentalmente como vítimas da violencia que sofren ás mans dos seus homes (Della Libera, 2017), fomentando a (re)producción dun esencialismo cultural de xénero que define as culturas (e os estados) non occidentais polo modo no que “tratan as súas mulleres”, favorecendo así a (re)construción dos “outros culturais” (os estados do Sur) como atrasados, bárbaros e mesmo incivilizados, en oposición aos países occidentais e os seus supostos avances en materia de igualdade de xénero. De feito, todas as políticas exteriores feministas analizadas, propostas por países occidentais, pecan de retratar o problema da desigualdade de xénero como un problema do Sur Global, ao ser este, implícita ou explicitamente, o foco de ditas políticas, e non o resto de países do Norte Global, por moito que así o declare a estratexia exterior feminista francesa ao promover un enfoque integral, ou que Suecia inclúa medidas de política interior para logo declararse o país máis avanzado do mundo en igualdade de xénero e unha voz mundial na súa promoción. Así mesmo, divide as mulleres do Norte e o Sur Global, retratando as primeiras como emancipadas e as segundas como inherentemente vitimizadas e invisibilizando, como resultado, a natureza global do sistema de xénero patriarcal. Isto pódese apreciar, en particular, nas políticas exteriores feministas de Suecia e Canadá, cuxos documentos oficiais reflicten por escrito ou en imaxes unha división clara entre as mulleres emancipadas e brancas do Norte Global e as mulleres racializadas e subxugadas do Sur, brindando as primeiras axudas, a través da política exterior feminista, ás segundas⁽¹⁵⁾.

Destaca, en relación con esta crítica, a postura da estratexia de política exterior feminista de México, ao ser a única, como se menciona no apartado 2.2.d), desenvolvida desde e non para o Sur Global. En primeiro lugar, a política exterior feminista mexicana é, de todas as analizadas, a que máis medidas enfocadas ao interior inclúe, en particular, medidas destinadas a promover a paridade, eliminar a violencia de xénero e visibilizar o traballo das mulleres na Secretaría de Relacións Exteriores. Rompe, por tanto, co binarismo interior/exterior que caracteriza o resto de políticas exteriores feministas. En segundo lugar, a través da súa política exterior feminista, México preséntase e proclámase como un “gobierno progresista e incluínte en materia de DD.HH. e xénero”, que “predica co exemplo” e é “promotor de acordos e van-

(15) Véxase, como exemplo, o documento do Ministerio de Asuntos Exteriores de Canadá (2017), “Canada’s Feminist International Assistance Policy”, onde todas as fotos son de mulleres racializadas, menos aquelas das tres Ministras que asinan o documento, que son brancas.

garda na promoción da axenda global de DD.HH. e igualdade” (Director Xeral de DD.HH. e Democracia, 2020, p.3). Desestabiliza, por tanto, a construción dicotómica e xerárquica dos países do Norte e Sur Global como máis e menos progresistas, respectivamente, con base na igualdade de xénero.

3.4. A acrítica inserción da axenda internacional de xénero nas estruturas globais.

Outra das críticas que os estudos feministas críticos realizan á axenda internacional de xénero é que as narrativas dominantes remataron reducindo as cuestións de xénero a “engadir (mulleres) e axitar” (*add and stir*), sen cuestionar a lexitimidade das políticas internacionais nas que se queren transversalizar ditas cuestións. Para estas autoras críticas, ditas políticas serían parte do problema (e non a solución) ao xogar un papel destacado na reprodución das estruturas globais causantes das enormes desigualdades políticas, socioeconómicas, de xénero e ambientais existentes hoxe en día.

Non é posible abordar aquí as interesantes achegas críticas que, desde o feminismo neo-marxista, posestructuralista, posdecolonial, os estudos feministas críticos de paz e seguridade, o ecofeminismo, etc., están a realizarse sobre as relacións internacionais contemporáneas e, en concreto, sobre as axendas internacionais de desenvolvemento, seguridade, construción de paz, asistencia humanitaria, comercio, economía internacional e un longo etcétera. Con todo, a pesar da súa enorme heteroxeneidade, estas achegas coinciden en resaltar o papel central que ditas axendas xogan na reprodución e sostemento do proxecto que promove a actual elite político-económica global (capitalista, neoliberal, patriarcal, racista, militarizada, homófoba, xenófoba, anticolóxica, antropocéntrica, adultocéntrica, etc.). Coinciden, así mesmo, en considerar ese proxecto como o principal causante da grave crise de DD.HH. que afronta a inmensa maioría das mulleres (e homes) en todo o mundo, así como da emerxencia ambiental que está a pór en perigo a sostibilidade da vida e do planeta. Por ese motivo, unha das principais críticas que se podería facer das políticas exteriores feministas dos países occidentais é que non inclúen medidas para transformar e modificar a súa propia política exterior, que non coparticipe no mantemento desas estruturas, por exemplo, a través das súas políticas comerciais, extractivas, de seguridade, venda de armas, migratorias, etc.

4. Conclusións

Ao longo destas páxinas, analizouse o contexto de nacemento da narrativa da política exterior feminista que adoptaron, como un novo aceno de identidade, os gobernos de Suecia, Canadá, Francia, México e, hai unhas semanas, España. Mostrouse como están inseridas na axenda internacional de xénero e cales son os principais trazos das cinco estratexias que estes países adoptaron, así como algúns dos seus elementos máis positivos e novos. Tentouse, así mesmo, mostrar cales serían algunhas das críticas que, desde os estudos feministas críticos, se poderían realizar a esas estratexias, sobre todo, por reproducir algunhas das narrativas dominantes na axenda internacional de xénero.

Con todo, antes de finalizar este artigo, suxírense algunhas ideas sobre o que podería conter unha política exterior feminista para que realmente poida significar un cambio real na

loita pola igualdade de xénero, os dereitos humanos, a sostibilidade da vida, etc. Para iso, máis que continuar coa tendencia a “engadir mulleres e axitar” sería necesario elaborar estratexias que realmente produzan unha transformación real do “business as usual” da acción exterior, reorientándoas realmente cara á transformación das estruturas de poder que, a nivel internacional, rexional, nacional e mesmo neses cinco países, (re)producen as desigualdades de xénero, desigualdades atravesadas por outras discriminacións⁽¹⁶⁾.

Para iso, unha política exterior feminista debería, en primeiro lugar, elaborarse a partir de análises detalladas con enfoque de xénero e de interseccionalidade tanto do contexto onde se vai despregar, incorporando non só os factores endóxenos, senón tamén os múltiples factores rexionais e internacionais que, xunto a dinámicas nacionais e locais, xogan un papel determinante na xeración das desigualdades que se queren abordar. Devanditas análises deberían centrarse, en especial, nos impactos (políticos, socioeconómicos, ambientais, nos DD.HH.) da propia política exterior dese país (e no caso dos países europeos, tamén da Unión Europea) nas súas diferentes dimensións: relacións bilaterais e multilaterais, política comercial, económica, financeira, fiscal, cooperación, humanitaria, de seguridade, de construción de paz, migratoria, etc. Ademais, en segundo lugar, debería elaborarse a través dun proceso efectivo de participación de todos os actores implicados ou afectados por esa política exterior, incluídas as organizacións e movementos sociais das sociedades dos países afectados (como foi o caso de Canadá), así como aos colectivos de persoas migrantes e refuxiadas, etc.

En terceiro lugar, cinco deberían ser os eixos sobre os que articular dita política, a partir deses diagnósticos: a) un enfoque baseado en dereitos humanos que dea prioridade ao respecto, protección e expansión dos DD.HH. (civís, políticos, económicos, sociais, culturais, ambientais, sexuais e reprodutivos e, en especial, o dereito a unha vida libre de violencia e discriminación) de todas as persoas e, en particular, das mulleres e dos colectivos máis discriminados, incluídas as persoas refuxiadas, migrantes e disidentes sexuais; b) o principio de coherencia de políticas non só entre as dimensións da política exterior senón tamén as da política interior, rendendo contas dos seus impactos; c) a transformación radical do modelo socioeconómico imperante (de desenvolvemento) por inxusto, desigual, excluínate, insostible, antiecolóxico, adoptando medidas para pór no centro a sostibilidade da vida, os coidados e o medio ambiente; d) o pacifismo e a reversión do proceso de militarización e securitización da política exterior, o que inclúe, entre outras medidas, a aposta por expandir a Axenda MPS e, sobre todo, a resolución pacífica dos conflitos, a prevención, a mediación, así como o fin das exportacións de armas a países onde se vulneren os DD.HH. e o apoio aos esforzos internacionais a favor do desarmamento, o control e a non proliferación das armas; e) a dilixencia debida sobre a actuación dos actores económicos e en especial as empresas multinacionais (armamentísticas, extractivas, agroalimentarias, tecnolóxicas, etc.) para que respecten os DD.HH. e o medio ambiente, incluído o apoio a un Tratado vinculante sobre DD.HH. e Empresas, a loita contra a elusión e evasión fiscal, a corrupción e as cadeas globais de acumulación e acaparamento por desposesión que están en guerra contra mulleres, nenas, homes, nenos, ecosistema e o planeta.

(16) Para outras propostas similares, véxase Centro de Política Exterior Feminista (2020).

Bibliografía

- ABU-LUGHOD, L. (2001). Orientalism and Middle East Feminist Studies, *Feminist Studies*, 27 (1), pp. 101- 113.
- Action Canada for Sexual Health & Reproductive Rights, Inter Pares, Oxfam Canada. (2016). Une approche féministe de l'aide internationale du Canada. Obtido de: https://interpares.ca/sites/default/files/une_approche_feministe_de_laide_internationale_du_canada.pdf
- ADLER, E. (1992). The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control, *International Organization*, 46 (1992), pp. 101-145.
- BUNCH, C. (1990). Women's rights as human rights: Toward a re-vision of human rights. *Hum. Rts. Q.*, 12, pp. 486-498.
- BUTLER, J. (2001). *El género en disputa*, México, Paidós.
- Centro de Investigación Internacional (Secretaría de Relaciones Exteriores e Instituto Matías Romero) (2020). *Conceptualizando la Política Exterior Feminista: Apuntes para México*. Obtido de: https://www.gob.mx/cms/uploads/attachment/file/545369/Nota_6-Poli_tica_exterior_feminista.pdf
- Centro de Política Exterior Feminista (2020). *A feminist foreign policy for the European Union*. Obtido de: <https://centreforfeministforeignpolicy.org/report-feminist-foreign-policy-for-the-eu>
- COHN, C. (1998). *Women and War*. Polity Press.
- COLLUMBA ACHILLEOS-SARLL (2018). Reconceptualising Foreign Policy as Gendered, Sexualised and Racialised: Towards a Postcolonial Feminist Foreign Policy (Analysis), *Journal of International Women Studies*, 19 (1), pp. 33-49.
- CONNELL, R E PEARSE, R. (2014). *Gender: In World Perspective*. Polity Press.
- Consello Superior para a Igualdade de Xénero (Haut Conseil pour l'égalité des sexes) (2020) *Rapport sur la diplomatie féministe*, Obtido de <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/feminist-diplomacy/news/article/report-on-feminist-diplomacy-by-the-high-council-on-gender-equality-18-nov-20>
- CRENSHAW, K. W. (1991). Cartografiando los márgenes: Interseccionalidad, políticas identitarias y violencia contra las mujeres de color (Traductores Platero, R. & Sáez J). *Stanford Law Review* (43), pp.1241- 1299.
- DELGADO PERALTA, M. (2020). A política exterior feminista de México y la agenda de la sostenibilidad 2030, *Revista Mexicana de Política Exterior*, 118, pp. 131-138.
- DELLA LIBERA, M. (2017). Sex with the Other: Anxieties and Representations of Gender in Europe during the Refugee Crisis, *International Journal of Multicultural and multireligious Understanding*, 3 (6), pp. 19-29.
- DÍAZ, D. P. (2018). *El enfoque género en desarrollo (GED) y las conferencias internacionales sobre la mujer: Notas histórico-teóricas*. X Congreso virtual sobre Historia de las Mujeres. Archivo Histórico Diocesano de Jaén.
- Esglobal (2021). *Una política exterior feminista en Canadá, México y Suecia. Un Estudio Comparativo*. Obtido de: <https://cdn.esglobal.org/wp-content/uploads/2021/03/Estudio->

- Comparativo-2_compressed.pdf.
- Estratexia Internacional para a Igualdade de Xénero. (2018). Direction générale de la mondialisation, de la culture, de l'enseignement et du développement international Stratégie internationale de la France pour l'égalité entre les femmes et hommes 2018-2022. Obtido de: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_internationale_egalite_femmes-hommes_web_cle089345.pdf
- ELSHTAIN, J.B. (1995). *Women and War*, University of Chicago Press.
- Foro Económico Mundial (2018). *The Global Gender Gap Report 18*. Obtido de: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf
- GRECCO DE LIMA, G. (2020). Feminismos y género en los Estudios Internacionales, *Relaciones Internacionales*, 44, pp. 127-145.
- HOFFMAN, J. (2001). *Gender and Sovereignty: Feminism, the State and International Relations*. Springer.
- JOACHIM, J (1999). Shaping the human rights agenda: the case of violence against women. En: Meyer M.K. & Prügl, E. (Eds), *Gender Politics in Global Governance*. pp. 142–160.
- LE DRIAN, J.Y. (2019). Pour une diplomatie féministe, *Libération*, 8, Marzo. Obtido de: https://www.liberation.fr/debats/2019/03/07/pour-une-diplomatie-feministe_1713657/
- LUNZ, K.; BERNARDING, N. (2020, June). *A Feminist Foreign Policy for the European Union*. Centre for Feminist Foreign Policy.
- Ministerio de Asuntos Exteriores de Canadá (2017). *Canada's Feminist International Assistance Policy*. Obtido de: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/priorities-priorites/policy-politique.aspx?lang=eng
- Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea e Cooperación (2021). *Política Exterior Feminista. Impulsando la igualdad en la Acción exterior española*. Obtido de: http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/Multimedia/Publicaciones/Documents/2021_02_POLITICA%20EXTERIOR%20FEMINISTA.pdf
- Ministerio de Europa e Asuntos Exteriores (2018). Direction générale de la mondialisation, de la culture, de l'enseignement et du développement international. *Stratégie internationale de la France pour l'égalité entre les femmes et hommes 2018-2022*. Obtido de: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_internationale_egalite_femmes-hommes_web_cle089345.pdf
- MONTOYA, C. & ROLANDSEN, L. (2013). The Othering of Domestic Violence: The EU and Cultural Framings of Violence against Women. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, (20) 4, pp.534-557.
- MUEHLENHOFF, H.L. (2017). Victims, soldiers, peacemakers and caretakers: the neoliberal constitution of women in the EU-s security policy. *International Feminist Journal of Politics*, 19 (2), pp. 153-167. <https://doi.org/10.1080/14616742.2017.1279417>
- Oficina do Goberno de Suecia (2019). *Handbook: Sweden's Feminist Foreign Policy*. Obtido de: https://www.swedenabroad.se/globalassets/ambassador/zimbabwe-harare/documents/handbook_swedens-feminist-foreign-policy.pdf
- PETERSON, V. S. (1992). Transgressing boundaries: Theories of knowledge, gender and international relations. *Millennium*, (21) 2, pp. 183-206.

- RUIZ-GIMÉNEZ, I. (2018). Luces y Sombras del régimen internacional de los DD.HH. Setenta años de luchas por expandir sus significados. *Revista Papeles de Relaciones Ecosociales y Cambio Global*, (142), pp. 43-53.
- RUIZ-GIMÉNEZ, I. (2016). Mujeres, Paz y Seguridad: controversias feministas en torno a la paz liberal. En: García Segura, C. (Ed.). *La tensión cosmopolita. Avances y límites en la institucionalización del cosmopolitismo*. (pp. 322-364). Editorial Tecnos.
- RUIZ-GIMÉNEZ, I., e Rubio Grundell, L. (2020). Debates Feministas en Relaciones Internacionales: de los Enfoques Resolución de Problemas a los Enfoques Críticos. En: García Segura, C., Sanahuja, J. A., e Verdes-Montenegro, F. J. (eds.), *100 años de Relaciones Internacionales: una mirada reflexiva*. Tirant Lo Blanch, pp. 295-321.
- RUIZ-GIMÉNEZ, I. (2017). Una mirada crítica al humanitarismo desde los estudios pospositivistas. *Afers Internacionals*, 117, pp. 188-191.
- RUIZ-GIMÉNEZ, I. (2019). EL ODS16: Paz, Seguridad, Gobernanza y Desarrollo. ¿Diálogos y prácticas convergentes?. En VV.AA. (Eds.) *Agenda 2030. Claves para la transformación social*. (pp 17-38). Los Libros de la Catarata y la UAM.
- SJOBORG, L. (2012). Towards Trans-gendering International Relations? *International Political Sociology*, (6) 4, pp. 337-354.
- STEANS, J. (2003). Engaging from the margins: feminist encounters with the 'mainstream' of International Relations. *The British Journal of Politics and International Relations*, (5) 3, pp. 428-454.
- SHEPHERD, L. (2008). Power and Authority in the Production of United Security Council Resolution 1325, *International Studies Quarterly*, (52) 2, pp. 383-404.
- Subsecretaría para Asuntos Multilaterais e Dereitos Humanos, Director Xeral de Dereitos Humanos e Democracia (2020). *La política exterior feminista del gobierno de México*. Obtido de: https://www.gob.mx/cms/uploads/attachment/file/576095/Presentacio_n_PEF_baja.pdf
- TELLES, T. (2020, marzo). ¿Una política exterior feminista mexicana?, *Foreign Affairs Latinoamérica*. Instituto Tecnológico Autónomo de México. Obtido de: <http://revistafal.com/una-politica-exterior-feminista-mexicana/>
- TICKNER, J. A. (1988). Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: A feminist Reformulation, *Millennium*, (17) 3, pp. 429-440.
- TICKNER, J. A. (2001). *Gendering World Politics*. Columbia University Press.